

Dr Veselin Vukotić*

Dr Steve Pejovich*

Tranzicija i institucije: što dalje?¹

Uvod

Kako problem tranzicije ulazi u svoju drugu deceniju, postaje logično da se interes polako pomjera sa pitanja kako da se sprovede tranzicija na pitanje ko je ponudio bolje rešenje i kako. 2002 Index of Economic Freedom karakteriše Estoniju kao free country, a Litvaniju, Češku, Mađarsku, Poljsku i Slovačku (posle Mečijara) kao mostly free countries. Isti indeks karakteriše Sloveniju, Hrvatsku i sve ostale zemlje socijalizma kao mostly unfree ili unfree. Ako su sve te zemlje krajem osamdesetih bile u manje-više istoj situaciji, što se to desilo da je tranzicija u pojedinim zemljama bila uspješnija nego u drugim. Posebno je pitanje što će biti (ne što je bilo) sa zemljama, kao što je naša, koje su u fazi tzv. zakasnele tranzicije.

Dok postoji poplava manje više bezvrednih članaka, knjiga, analiza i sl. o tranziciji koji su rezultat grantova koje daju države i fondacije, mali broj akademika kao sto su Jan Winiecki, Enrico Colombatto i John Moore traze objasnjenje ekonomskih rezultata tranzicije u okvirima nove institucionalne teorije i empirijskih istraživanja. J. Winieckijeva analiza (2002) ukazuje da povećanje broja novih privatnih firmi je u isto vreme i konzekvencija ekonomske slobode kao i uzrok ekonomskog napretka. Cplombatto (2002) tvrdi, potpuno razložno, da ekonomska politika bazirana na neoklasicnoj ekonomiji otvara vrata dirigizmu i korupciji. Mi dodajemo da besplatna vaučerska privatizacija sprečava prenos privatnog kapitala u državni sektor stvarajući, u isto vrijeme, šansu da se oformi srednji stalež koji je društvena osnovica kapitalizma.

Uporedno sa » reformama« baziranim na dirigizmu, ostaci socijalističkih navika iz prošlosti kao sto su slaba zaštita privatne svojine, razne vrste samoupravljanja po preduzećima, ograničenje prometa kapitala između zemalja I sl. dorinose nedostatku ekonomskih sloboda u mnogim zemljama u tranziciji i zastoju u njihovom razvoju.

Mi verujemo da se polako ali sigurno stvara koncenzus da uspjeh tranzicije zavisi od sledeća tri faktora: brzine otvaranja novih privatnih firmi, slobode ugovaranja, i metoda privatizacije postojećih preduzeća. Da bi razumjeli zašto su ova tri faktora veoma važna, potrebno je prethodno dati i ocjenu koncepata tranzicije, kao I načina nastajanja i značaja institucija za tranziciju.

---

* Ekonomski fakultet, Institut za strateške studije i prognoze (ISSP), Podgorica; Institut društvenih nauka, Beograd

* ATM University, Texas, USA; Postdiplomske studije "Preduzetnička ekonomija, Podgorica

¹ Ovaj rad je prezentovan na konferenciji "Tranzicija i institucije", u organizaciji Instituta za društvena istraživanja u Beogradu, juna 2002 godine.

1. Prilazi razmatranju tranzicije u zemljama Istočne Evrope

Postoje dva glavna načina razmatranja tranzicije u zemljama Istočne Evrope, koja po našem mišljenju, otkrivaju razlike u shvatanju tranzicije.

Prvi ima svoje korene u neoklasicnoj ekonomskoj analizi. On polazi od razmatranja ekonomske situacije na početku tranzicije i očekivanog rezultata na kraju procesa, utvrđuje razliku između stvarnih i očekivanih rezultata, i daje savjete i recepte za »catching-up« i popunjavanje tog gopa! Ovaj pravac je poznat kao glavna trajektorija (»mainstream view«), shodno kojoj tranzicija zavisi od uspesnosti eksperata da planiraju ciljeve, formulisu politiku koja treba da ostvari te ciljeve i nadziru ekonomske tokove.

Drugi pravac, koji je manje zastupljen u razmatranjima tranzicije, više je okrenut ka pravilima igre, tj. institucijama. Predmet pažnje je analiza efekata koje različite institucije imaju na ponasanje pojedinaca, na voluntarizam u odnosima između pojedinaca i organizacija, i na pobude da se smanje transakcioni troškovi. Drugim recima, ovaj pravac istraživanja ne identifikuje tranziciju sa unapred definisanim ciljevima već sa pasivnom ulogom države (Sunstein 1993) u stvaranju formalnih institucija koje obecavaju maksimalnu mogućnost pojedincima da traže ispunjenje svojih ličnih ciljeva kroz slobodnu interakciju sa drugim pojedincima.

U praksi većine zemalja Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza dominirao je ili dominira prvo shvatanje tranzicije, odnosno konstruktivistički prilaz tranziciji. Taj konstruktivistički prilaz tranziciji je u mnogim zemljama Istočne Evrope stvorio veliki jaz između očekivanih ciljeva i stvarno postignutih rezultata.

Očekivanje od tranzicije da će zapadni standard odmah »preplaviti« zemlje bivšeg socijalizma nijesu se obistinila! Naprotiv! Došlo je do mnogih bolnih procesa koji su bili uslovljeni redistribucijom prihoda, bogatstva i moći! Veliki broj ljudi živi lošije nego ranije! To je i razlog da su u nekim zemljama prilazi političkom pojačanju tendencije procesa ka vraćanju na neke ne – demokratske i ne – tržišne aranžmane!

Cilj ovog rada je upravo da skrene pažnju na ograničenja koja proizilaze iz »glavne trajektorije« shvatanja i rešavanja problema u tranziciji.² Po našem mišljenju uobičajena podjela tranzitornih modela ne dozvoljava da se odgovori na pitanje npr.

---

² U literaturi »transformologije« zemlje se najčešće grupišu u dva modela:

1. Model šok terapije
2. Gradualistički model

(Prvi se najčešće vezuje za Džefrija Saksa a drugi za Janoša Kornaia).

Stanislav Gomulka (Gomulka 2001) navodi tri modela:

1. Šok terapija koju je provela Istočna Njemačka
2. Gradualistički model u CIS zemljama
3. Rapidan model prilagođavanja u CEE zemljama

zašto je model brzog prilagođavanja u CEE zemljama dao relativno uspješne rezultate, dok je u CIS zemljama isti model izazvao velike teškoće i nedaće! Zato i smatramo da i model šok terapije i gradualistički modeli su polazili od pogrešnih, neoklasičnih, pretpostavki. Tranzicija u tržišnu ekonomiju je otpočela bez jasne slike o ekonomskom i političkom stanju u tim zemljama; koje je bilo lošije nego što se pretpostavljalo (Colombatto, 2000). Model promjena u zemljama u tranziciji je bio prije kopija **države blagostanja** i želje da socijalističke zemlje realizuju koncept države blagostanja preko noći!³

Velika uloga u procesu tranzicije sa pravom pripada **privatizaciji**. Međutim, u mnogim zemljama proces privatizacije nije praćen ostalim promjenama u društvu, posebno jačanjem uloge zakona i zaštite svojinskih prava, što je preduslov uspješne privatizacije!

Makroekonomska stabilizacija je takođe razmatrana kao stub tranzicije! Pretpostavka od koje se pošlo bila je da je agregatna tražnja veća od agregatne ponude, što je izazivalo budžetski deficit, visoku inflaciju i visoke kamatne stope. Međutim, usredsređenost na samo ove probleme, bez institucionalnog razvoja, samo je pojačavalo ulogu države, i umjesto planiranja korišćeni su makroekonomski modeli sa zapada na institucionalnu strukturu i neprofitna preduzeća istoka. To je i razlog da je pomoć koja je davana zemljama u tranziciji uglavnom ulagana u strane banke, društvenu potrošnju ili subvencije preživelim preduzećima.

Stvaranje odgovarajućeg pravnog okvira i tržišnih institucija koje bi omogućavale da »nevidljiva ruka« stvarno djeluje i zamijeni administrativnu kontrolu je izostalo. Čak i tamo gdje su mnoge od tih institucija i brzo uvedene, rezultati su izostali. Nova institucionalna ekonomska analiza je pokazala da funkcionisanje tržišnih institucija zavisi od normi i obrazaca socijalnog ponašanja. »Razvoj tržišnih institucija može biti, kako je to bilo na Zapadu, samo gradualističko proces integracija između ekonomskog razvoja, politike i institucija civilnog društva« (Mencinger, 2001).

Prije nego što nastavimo raspravu o potrebi veće afirmacije drugog pristupa tranziciji – uvođenje zakona, pravila igre i uvažavanja značaja kulture (old ethos) i kulturne tranzicije, nekoliko napomena u vezi sa političkom stranom tranzicije.

Zapravo, kako neka istraživanja pokazuju (T.Carothers, 2002), politička paradigma tranzicije iz kraja osamdesetih i početka devedesetih prošlog vijeka, dovedena je u pitanje. U tom vremenu prihvaćena politička paradigma tranzicije se zasnivala na nekoliko pretpostavki:

1. Svaka zemlja koja napušta diktatorski ili nedemokratski režim neminovno ide prema demokratiji;
2. Uspostavljanje demokratije se vrši kroz tri koraka: period otvaranja (politička liberalizacija), period kolapsa starog sistema, i na kraju period

---

³ Nove države, bez dovoljno iskustva i znanja su, kako kaže Mencinger, koristile usluge zapadnih eksperata, koji su o toj zemlji sudili iz hotela Holiday Inn ili iz turističkih brošura. Možda je ova ocjena prestroga ali u njoj ima dosta istine.

- konsolidacije, u kojem se stvaraju nove demokratske institucije i nova pravila igre;
3. Višeparlamentarni izbori su dovoljni za stvaranje demokratskog legitimiteta novoj vlasti;
  4. Za političku tranziciju nisu opredjeljujući strukturni faktori (nivo ekonomske razvijenosti, politička istorija zemlje, institucionalno nasleđe, etika, sociokulturalna tradicija,...). To znači tranzicija isključivo zavisi od političkih shvatanja i akcija političke elite.
  5. Proces demokratizacije je pretpostavljao redizajniranje državnih institucija (kao što su nove institucije novog izbornog sistema, parlamentarne reforme i reforma sudstva) – ali kao modifikacija već postojeće države.

Ako se analizira realni učinak ovih pretpostavki rane tranzicione etape, mogu se izvući za većinu zemalja u tranziciji dva sindroma:

1. Nemoćni parlamentarizam (nadmoć uskih partijskih ili grupnih interesa, korupcija, korišćenje tranzicije za realizaciju interesa vladajućih struktura)
2. Dominacija moći politike u društvu (što se ogleda u zadržavanju partijske države odnosno slabe i nejasne linije razdvajanja između države i partije na vlasti, i zadržavanja partijske umjesto profesionalne državne birokratije).

Kako navodi T.Carothers, većina zemalja, slijedeći raniju paradigmu tranzicije je »upala« u tzv. političku sivu zonu, što znači da te zemlje imaju veliki demokratski deficit, što uključuje slabu reprezentaciju interesa građana, malu političku participaciju izvan izbora, kršenje zakona od strane visokih funkcionera, mali nivo javnog povjerenja u državne institucije i konstantno slabe institucionalne performanse države.

Osnovna poruka dosadašnjeg iskustva je da su postavke ranije političke tranzicione paradigme iscrpljene. Potreban je drugačiji prilaz, koji u osnovi treba da bude manje univerzalan (isti model za sve zemlje), a više da polazi od pojedinih zemalja ili grupa zemalja, što znači da treba uvažiti mnoge socio-ekonomske, kulturne i tradicionalne specifičnosti zemalja! Ovakav zaključak pokazuje da dalje sprovođenje političkih reformi zahtijeva modifikaciju dosadašnje tranzicione paradigme, posebno u pravcu uvažavanja mikro okolnosti u kojima se reforma sprovodi.

Ukratko, iskustvo sprovođenja ekonomskih i političkih reformi pokazuje da ekonomski modeli neokalsicnog dirigizma i slijepog kalemljenja zapadnih institucija na ekonomske i demokratske resurse zemalja u tranziciji imaju ograničene rezultate! To znači da se dosadašnje razmatranje tranzicije treba upotpuniti sa više elemenata novog ekonomskog sistema koji uvažava sociološke, kulturne i druge karakteristike zemlje ili grupe zemalja u tranziciji.

2. Nova institucionalna osnova tranzicije

Uloga zakona, the carriers institucionalnog restrukturiranja i old ethos su tri snažna a možda i neophodna faktora za analizu uzroka, pravca i konsekvenci institucionalnog restrukturiranja. Mi polazimo od toga da analiza međuzavisnosti ova tri elementa može da objasni mnoge razlike koje postoje u zemljama u tranziciji, te da se, upravo iz iskustva uspješnih zemalja u tranziciji, unaprijedi pravac tranzicije.

Vladavina Zakona

Vladavina Zakona znači odsustvo autoritarne, diskrecione moći vladajuće političke elite, stabilna i kredibilna pravila i nezavisno sudstvo. Stabilan i kredibilan pravni okvir stvara povoljan ambijent za inicijativu i kreaciju pojedinca, što je ključno za povećanje ekonomske efikasnosti.

Dok je demokratija proces u kojem se bira vlada, vladavina zakona vodi ka ograničenju moći vlade. Vladavina prava, ili ustavna država, štiti pojedinca i njegova prava od volje većine. Na primer, bivši dekan pravnog fakulteta u Beogradu opravdao je izbacivanje profesora sa univerziteta recima da su oni prekršili zakon (donet preko noci) i da u pravnoj državi zakon se mora izvršiti. Dekan je jednostavno zaboravio da je svrha pravne države da štiti pojedince od proizvoljno donetih zakona. Po dekanu i UDBA je svojevrmeno branila pravnu državu.

To je razlog da u društvu slobodnih individua riječ ustav mora biti ispred riječi demokratija. Vladavina zakona kreira zid odbrane pojedinaca od volje većine, ali mu istovremeno omogućava da ulazi u nove proizvodne poduhvate bez straha da će država (tj. većina koja je na vlasti) proizvoljno da menja pravila igre dok se igra odvija.

Skrećemo pažnju na pogrešno mišljenje da je demokratija preduslov za ekonomski rast. Iskustvo pokazalo da je vladavina prava važnija za ekonomski rast. Kao što ističe Robert Barro (1997): »Ako imate ograničenu masu energije koja može biti iskorišćena za uspostavljanje institucionalnih reformi, tada je mnogo bolje da se ona troši za implementaciju vladavine prava, odnosno za uređenje svojinskih prava i slobodnog tržišta«.

Iako nema zemlje u kojoj je u potpunosti vladavina prava (uvijek postoji neka diskreciona moć pojedinca ili grupe), ovaj koncept pruža mogućnost komparacije različitih institucionalnih aranžmana i njihovih, ekonomskih, političkih i socijalnih konsekvenci. Index of Economic Freedom je pokazao da što je zemlja dalje od vladavine prava, to je i veća moć pojedinca i grupa i losiji ekonomski život. Dobar je I primer koji je dao Nobelovac Douglass North (1988). Po njemu, Spanija i Engleska su u 16-om veku bili na istom stupnju ekonomskog života, imali su čak i istu glavnu industriju (vuna). U toku sledećih decenija Engleska je postala ekonomska sila dok je

Spanija nazadovala. U vrlo konciznoj analizi, North je zaključio da je glavni razlog za ovaj disparitet u razvoju dve zemlje bio da je Engleska uglavnom spontano ograničila vlast suverena i uspostavila pravnu državu dok to nije bio slučaj u Spaniji.

Esencijalne osnove institucionalnog restrukturiranja

Ko donosi odluke u vladi, državi, parlamentu, kompanijama i drugim organizacijama? Donose ih pojedinci! Pojedinci pokreću ideje, ulažu vrijeme i napore u formulisanju politike, podstiču ostale na prihvatanje njihovih inovacija i preuzimaju rizik mogućih grešaka.

»Grupe, organizacije, zajednice, nacije i društva su institucije čije operacije mogu biti najbolje shvaćene kada mi fokusiramo pažnju na akcije i izbore članova koji ih čine. Kada mi govorimo o ciljevima i akcijama SAD, u stvari mi govorimo o ciljevima i akcijama pojedinaca u SAD« (A. Alchain, W. Allen, 1964).

Evo i primera iz prvih godina posle drugog svetskog rata: Krajem 1940-tih i početkom 1950-tih mnoge zemlje Afrike dobile samostalnost od kolonijalnih vladara. I gotovo sve te države su bile na jednakom siromasnom nivou. Danas, Afrika je uglavnom isto čak možda i više siromasna. Zasto? Nobelovac Peter Bauer (1988) kaže da su političari Afrike bili ljudi koji su obrazovani na strani (Oxford, Harvard, Moscow) i dosli nazad sa idejama planiranja i društvene kontrole. Da bi sproveli svoje ideje u delo oni su centralizovali vlast—preneli je sa plemenskih staresina na sebe i doneli zakone i regulacije koje su bile potpuno strane običajima i etosu Afrike. Najveći broj Afričkih zemalja izabrao je socijalizam (sopstveni put), zauzeo negativan stav prema investicijama spolja, i ne baš prijateljski stav prema privatnoj svojini (postojala je ali nije bila ni kredibilna ni stalna). I upropastili su gotovo ceo kontinent.

Iz ovih razloga razumijevanje institucionalnog restrukturiranja u bivšim socijalističkim zemljama, svaka analiza mora da identifikuje donosioce odluka, metod njihovog izbora, uslove pod kojima oni rade kao i ograničenje u donošenju odluka.

The Old Ethos.

Neformalna pravila su tradicija, običaji, moralne vrijednosti, religijska vjerovanja i sve ostale norme ponašanja koje su prošle test vremena. Goetz Briefs, a well known German economist-philosopher, definisao je ethos kao sintezu neformalnih institucija i tekućeg sistema vrijednosti.

Institucionalno restrukturiranje u bivšim socijalističkim zemljama znači da se uspostavljaju nova formalna pravila. Ta pravila moraju da su u interakciji sa preovlađujućim običajima, tradicijom i moralnim normama u tom društvu. Rezultati institucionalnog restrukturiranja u zemljama u tranziciji ističu ulogu neformalnih pravila u prihvatanju i sprovođenju novih formalnih pravila. Harmonizacija interakcija novih formalnih i starih neformalnih pravila smanjuje transakcione troškove institucionalnih reformi u jednoj zemlji. Ipak, kada su formalna pravila u

konfliktu sa neformalnim pravilima, transakcioni troškovi rastu, što utiče na smanjenje ekonomske efikasnosti!

Keith Richburg (1992) i Deepak Lal (1998) su pokazali kako su zemlje Istočne Azije uspele da pronadju način da se stvori jedan dobar (low transaction costs) mix lokalnih običaja i kapitalističkih institucija. Rezultat je bio njihov brz ekonomski razvoj.

Uspostavljanje nove teorijske tranzicione paradigme

Neoklasična ekonomija ne uključuje institucije kao važan faktor ekonomske efikasnosti! Razlog je jednostavan. Neoklasična ekonomija zeli da je pozitivna i bez etičkih naboja. Na toj osnovi prilaz neoklasičara mnogo više je usmjeren na mehaničku stranu ekonomskog dirigovanja a mnogo manje na proces kojim se pravila igre stvaraju, pobude onih koji ih stvaraju i konekcije pravila koje oni stvore.! Kako i kaže E. Colombatto, proces tranzicije mora da se suštinski usmjeri na smanjenje transakcionih troškova i na kreiranje boljih mogućnosti za postizanje ciljeva svake individue. Slažemo se sa Colombattovom tvrdnjom da je institucionalno restrukturiranje više kulturno pitanje nego tehničko. Ova Colombattova misao se podupire i izjavom Isaka Adižesa, koji kaže da »razvijenost jednog društva nije pitanje tehnologije, nije pitanje tržišta, nije pitanje novca, nego kulture«! (Isak Adižes, 2002).

Preferencije pojedinaca nijesu konstantne. Proces učenja i kreacije kontinuelno mijenja naše preferencije. Pretpostavka neoklasičara da su preferencije pojedinaca zadate, kao i ciljevi, u praksi se pokazuje pogrešnom. Ove varijable ne postoje nezavisno od procesa stalnih akcija i izbora koje vrše pojedinci. To je endogena a ne egzogena varijabla. Ovo je prilaz velikog broja istraživača i profesora pripadnika Austrijske škole, škole Javnog izbora, Evolutivne ekonomije i Nove Institucionalne ekonomije. Shodno njihovom učenju efikasnost ekonomije zavisi i od procesa kroz koji se transakcije obavljaju. Kritično pitanje politike u tom slučaju postaje koja i kakva mreža institucija stvara ambijent za sprovođenje tranzicije i koja utiče na visinu transakcionih troškova.

Ako se već na nivou prakse zemalja u tranziciji može zaključiti o greškama ortodoksnog ekonomskog pristupa, postavlja se pitanje zašto se sa tim konceptom nastavlja? Zašto je još uvijek dominantan konstruktivistički prikaz tranziciji? Zašto se i dalje »gura« model države blagostanja? Ovaj rad se ne bavi odgovorom na ova pitanja! Ali podsjećamo na nalaze profesora Colombatta, a koji se odnose na rent seeking koji uživaju mnogi strani i domaći savjetnici, državne i privatne agencije. Tu konstataciju jedan od nas naziva »tranziciona industrija«. »Tranziciona industrija nema geografskih granica. To je »kišobran« za socijalne inženjere, birokratiju, reformisane i nereformisane komuniste, univerzijske profesore sa Zapada i Istoka, stručnjake Svjetske banke i IMF-a« (S.Pejovich, 2001)

Sto neoklasicari ne shvataju ili ne zele da shvate je da institucije inaju eticke korene. Stoga, ista ekonomska politika u drustvima sa razlicitim institucijama ima razlicite rezultate (North 1990) Institucije uticu na pobude ucesnika u ekonomskom i socijalnom zivotu. Akteri u ekonomskoj igri nisu vodeni samo racionalnim pobudama i interesima. Njihove akcije takođe su strukturane i kulturnim okvirom (obrascem) pod kojima se pravila mijenjaju. Kulturni obrazac definiše socijalni koncept u okviru kojeg se racionalni interesi definišu. Mi bi dodali još jedan elemenat kao što su prisilni pritisci koji se definišu kao ogranišenje ogranišenja donošenja odluka nekim spoljnim silama. (razne interesne grupe, klanovi i sl.).

Zato se i zalažemo za institucionalne aranžmane koji omogućavaju najmanje transakcione troškove, koji stvaraju mogućnost za kreaciju, inovacije i preduzetništvo za sve individue i za zaštitu individualnih sloboda. Za institucionalni okvir koji će omogućiti što veći uticaj spontanog poretka nego veći uticaj endogenih faktora na ukupan tok tranzicije.

Što u tom pravcu treba dalje praktično uraditi?

3. Tranzicija i razvoj kulture kapitalizma

U prethodnom dijelu rada željeli smo da naglasimo da je tranzicija iz socijalizma u kapitalizam, prije velikim dijelom, pitanje kulture, odnosno old ethosa, neformiranih pravila, ukorijenjenih sistema vrijednosti.

Da li može nastati kapitalizam tamo gdje su kultura, norme ponašanja države i pojedinca potpuno različita od onih koje zahtijeva kapitalizam?

Djeca usvajaju model ponašanja od svojih roditelja i kasnije to prenose u preduzeća i na širi društveni plan. Velike promjene se dešavaju ne samo u zemljama u tranziciji, već u čitavom svijetu. Države koje ne mijenjaju svoje kulturne navike i koncepte ostaće nerazvijene.

U zemljama Istočne Evrope neformalna pravila odnosno »stari ethos« nisu u melodiji sa kapitalističkom kulturom. Odatle proizilazi pitanje ko i kako može da uskladi preovlađujući ethos sa kulturom kapitalizma? Ovo tim prije što neformalna pravila nijesu politička varijabla. Da li država može da uskladi taj konflikt između »starog ethosa« i kapitalizma administrativno, po naredbi, konstruktivistički? Država to ne može!

Odgovor zavisi od toga ko donosi bazične odluke u novom institucionalnom aranžmanu i koje su njihove pobude! Kako stvoriti taj ambijent koji podstiče **dobrovoljni** a ne nametnut razvoj kulture kapitalizma i njenog usklađivanja sa starim ethosom, odnosno neformalnim pravilima! Zemlje u tranziciji koje su to više uspjele istovremeno su i uspješnije u promjenama svog starog ekonomskog sistema. Na bazi iskustva zemalja u tranziciji postignut je konsenzus da to zavisi od sledeća tri faktora:

1. Novih privatnih firmi
2. Slobode ugovaranja
3. Metoda privatizacije postojećih preduzeća

A. Nove privatne firme i tranzicija

Nastanak novih privatnih firmi je važan za nastanak kulture kapitalizma, za usklađivanje odnosa između novih institucionalnih rešenja i starog ethosa. Hiljade i hiljade preduzeća je nastalo u Istočnoj Evropi spontano, čak i uslovima kada svojinska prava još uvijek nijesu dovoljno kredibilna i pravno zaštićena!

Podaci pokazuju (Winiecki 2002) da su mala preduzeća već počela da igraju veliku ulogu u osiguranju socijalne stabilnosti i ekonomskih performansi u Istočnoj Evropi. Tako male i srednje privatne firme u Italiji, i Japanu i proizvode 55% i 43% od totalne proizvodnje u manufacturing. Procenti u zemljama uspoesne tranzicije kao sto su Poljska, Ceska I Madzarska, procenti su 38, 37 i 37. Vaznost malih i srednjih privatnih firmi u zemljama tranzicije je jos jasnija kada pogledamo procentat u kome one ucestvuju u zaposljavanju ljudi: Svajcarska 70%, Francuska 63%, Madjarska 70%, Poljska 63% i Ceska 52%.

Ova preduzeća vec proizvode značajan dio GDP svih zemalja. Ali njihova najvažnija uloga je upravo u tome što su te firme (privatne od pocetka svog postojanja a ne privatizovane) osnov za preduzetništvo, radnu etiku i kapitalističku etiku razmjene. Ova nova privatna preduzeća edukuju obične ljude ka životu koji promoviše individualnu slobodu i veliku vrijednost samoodgovornosti i samopoštovanja. Ova preduzeća su energija postepenog usklađivanja između regionalnog starog ethosa i kulture kapitalizma.

Nove (privatne od osnivanja) privatne firme doprinose ekonomskom prosperitetu zemlje iz sledecih razloga:

1. U najvećem broju novih firmi, vlasnik je u isto vreme i menadžer. Iz toga razloga, nove firme nemaju "agency" problem. Rezultat su manji transakcioni troškovi i, konzekvetno, veća efikasnost.
2. Kompeticija disciplinuje male firme. Da prezive one moraju da budu efikasne.
3. Strane firme sa svojim iskustvom na trzistu stvaraju pritisak na nove firme da budu efikasne
4. Male firme imaju uporednu prednost u diversifikaciji dok velike firme imaju prednost u proizvodnji standarizovane robe. To znaci da one mogu uz manji trosak da zadovolje specifice potrebe i preferencije svojih potrosaca; diferencijacija a ne standard je sve vise karakteristika potraznje u razvijenom svretu ukljucujuci zemlje koje su polozile tranzicijski ispit kao Estonia, Ceska i Madjarska.
5. Medjutim, najvaznija uloga novih privatnih firmi je sto **stvaraju kulturu kapitalizma** na podrucjima gde te kulture nije bilo. Ta preduzeca stvaraju osecaj

vlasništva, osećaj da je pojedinac a ne zajednica nosilac prava i obaveza, da je pojedinac a ne zajednica nosioc ekonomskog zivota, osećaj samo-inicijative, samo-odgovornosti, samo-odlucivanja, i prihvatanje rizika. Zahedno to su karakteristike kulture kapitalizma bazirane na individualizmu. Ta uloga novih firmi u stvaranju kulture kapitalizma je po nasem misljenju mnogo vaznija nego li njihova trenutna uloga (koja je vazna) u zaposljavanju i proizvodnji.

Najveci problemi privatnih (ponovljamo, privatih a ne privatizovanih) preduzeca su entry costs (ukljucujuci i vreme da se dobije dozvola), veliki porezi (na primer dok su taksisti u Beogradu placali 100 maraka mesечно porez u vreme Milosevica, reformatori su taj porez udvostrucili) i mnogobrojne regulative (kao u Poljskoj prema Winiecki-ju). Primer je Crna Gora, gdje je do donošenja novih zakona bilo potrebno zadovoljiti oko 40 administrativnih zahtjeva (sada je to pojednostavljeno). Ovi problemi nisu iznenadjujuci u atmosferi dirigisme koja odlikuje skoro sve zemlje u tranziciji. Birokrati vide nova preduzeca kao izvor prihoda i uticaja (puter regulacija) a ne kao instrumenat ekonomskog razvoja. Nova privatna preduzeca stvaraju za birokrate i poslanike trziste u kome oni mogu da prodaju favors za novac ili reizbor. Evo I primera. "Reformatori" u Srbiji provode vise vremena putujuci po svetu da traze zajmove i poklone nego na stvaranje pravne drzave I slobodnog trzista za institucije da se spontano razvijaju. Tu skoro je bio dopis u novinama kako drzava trazi novac sa strane da bi pomogla stvaranje novih preduzeca. Mi tvrdimo da sloboda ulaska, male dazbine i abolicija regulative bi stvorili vise malih privatnih firmi (domacih i stranih) nego novac koji birokrati dele onima koji imaju uticaj na njihovu karijeru..

Sta je potrebno da bi se obezbedio priliv novih privatnih firmi

- Kredibilna i stabilna svojinska prava
- Kredibilna i stabilna fiskalna politika
- Kredibilna i stabilna sloboda ulaska uključujući i slobodu ulaska za strane firme.

Privatna svojina je neophodna ali nije dovoljna za ekonomski razvoj. Privatno vlasništvo mora da je kredibilno (zasticeno efektivno po sudovima i policiji) i stalno (tj. bez anticipacije da se vlasnicka prava mogu svaki cas menjati ili modifikovati). Samo onda ce neizvesnost o pravima da nestanu i ljudi ce da bez straha prave dugorocne investicije. Privatna svojina per se stvara orijentalni bazar (imovina je tvoja danas ali neznas za sutra). Credibilitet i stalnost transformiraju bazar u normalno trziste koje nema predrasuda za kratkorocne odluke.

Evo primera iz danasnje Srbije. Sud je ponistio odluku vlade (ili Narodne Banke) da se banka brace Karic oduzme od njih i stavi u likvidaciju (mi shvatamo da se situacija moze promeniti izmedju kada se ovo pise i kada se rad cita. Nasa svrha je da analiziramo reakciju birokrata iz Srbije I posledice sudske odluke ako opstane). Funkcioner Narodne Banke je okarakterisao odluku suda kao stvaranje bezvlasca. Ekonomski gledano ta je izjava skandalozna. Bezvlasce postoji kada sudovi i

administracija rade kao tim. Bez nezavisnog sudstva nema kredibiliteta za privatnu svojinu. To je nasa poenta. Mi ne ulazimo u to da li Karici treba da imaju banku ili ne. Mi zelimo da istaknemo da je odluka suda, cak i da je pogresna, od dalekosezne vrednosti za zemlju. Ta odluka, opet i da je pogresna u specificnom slucaju brace Karic, daje jedan pozitivan signal buducim investitorima: smanjuje njihov rizik. Kako? Ta odluka suda znaci da administracija ne moze da se diskreciuono mesa u pravo gradjana na svojinu.

Isto važi za fiskalnu politiku. Da bi se ljudi okurazili da investiraju u najbolje programe BEZ OBZIRA na njihovu trajnost potrebno je da su sigurni da se birokrati neće da igraju za porezima, odnosno da neodgovorno povećavaju poreze.

Bez slobodnog ulaska stranih firmi i male cene ulaska za sve, nova privatna preduzeca, koja su motor ekonomskog razvoja i stvaraoci **kulture kapitalizma**, ne bi mogli da maksimalno izvrse svoju ulogu.

B. Sloboda razmjene

Sloboda razmene je jedan od stubova ekonomskog razvoja—i naravno uspesne tranzicije.

Sloboda razmene zahteva potpunu slobodu ugovaranja u zemlji i sa inostranstvom. Potpunu slobodu stranih ulaganja, uvoza i izvoza robe, usluga i kapitala. Sloboda ugovaranja zahteva stabilnu monetarnu politiku i male poreze. Inace, neizvesnost o buducnosti bi diskriminisala protiv ugovora gde su posledice digporocne (ja ti platim sada da mi isporucis avion za pet godina).Cene i nadnice moraju da su slobodne od drzavnih kontrola a uloga sindikata ogranicena na dobrovoljne dogovore sa poslodavcima. Slubenici moraju da su slobodni da ne udju u sindikate (ovde se to zove the right to work).

Problemi

Ne postoji drzavna birokratija ili skupstina koja voli (osim na recima pre izbora) slobodu ugovaranja. Situacija je jos gora u zemljama tranzicije gde su birokrati i politicari jos uvek vecinom iz bivskih rezima. To znaci njiova investicija u politicke i ekonomske probleme vodi poreklo iz planske privrede, a takodje su i njihove navike poreklom is policijske proslosti.

Sta je potrebno

Kredibilan i stabilan Zakon o kompanijama kao i Zakon o bankrotstvu.

Smena generacije ali pod uslovom da što manje profesora iz proslosti uče nove generacije.

C. Privatizacija

Potrebno je razlikovati privatizaciju postojećih preduzeca od stvaranja novih privatnih preduzeca. (Mnogi ekonomisti zovu poslednju spontana privatizacija a prethodnu privatizacija odozgo). Problemi privatizacije odozgo su mnogi. Vaucerska privatizacija je dobra posto pomaze stvaranju srednjeg staleza i ne prebacuje (kao prodaja drzavnih preduzeca) sredstva iz privatnog u javni sektor. Problem je da nepostojanje vlasnickog iskustva i visoki transakcioni troskovi sekundarnog trzista prenose mnogo vlasti na menadzere. Taj prenos vlasti ima negativne posledice po efikasnost preduzeca. Medjutim, polako razvijanje slobodnog finansijskog trzista bi uklonilo mnoge negativne posledice. Mi podvlacimo rec slobodnog trzista jer danasnja tendencija svih vlada u Jugoslaviji da moljakaju strane drzave I dinosauruse kao Svetska Banka za poklone i zajmove stvara, kroz prepreke razvoja slobodnog trzista koje bi forsiralo birokrate u Jugoslaviji da stvaraju institucije koje smanjuju rizik, laksi zivot za birokrate a mnogo tezi za buduće generacije.

Interna privatizacija je losija nego vaučerska. Ona stvara rent seeking koaliciju između menadžera i službenika koju onda političari imaju korisnost da podrže. Sve to je na uštrb efikasnosti. Profesor Milovanović (2002) to zove, potpuno pravilno, endogeneous corruption. Nazalost, menadžeri starog kova, sa starim navikama i sistemom vrijednosti i razni samoupravljači koje političari iz svog interesa pomazu i održavaju preduzeća. Ovi menadžeri su spona političara sa ekonomijom i prepreka stvaranju ekonomskih sloboda.^{4 5}

⁴ Compare Cacak I Kragujevac. Cacak je pun malih novih preduzeca I jako je ekonomski napredan. Kragujevac ima Zastavu koja mu visi oko vrata kao Albatros. Politicari, radnici i menadžeri ordzavaju je na stetu gradjana. Pre nekih 40 godina velika auto firma Studebeker iz South Bend-a u Indiani propala je na trzistu (kao i Zastava). Studebeker je bio najveći i najvažniji poslodavac u South Bend. Citav je grad of njega zavisio. Kao i Kragujecac stp zavisi od Zastave. Ceo South Bend je molio za subvencije da nebi ostali bez posla. Nisu je dobili i firma je zatvorena. Posle vec nekoliko godina South Bend je postao diversified I napredan grad, sto nikada ne bi bio da su menadžeri i radnici dobili subvencije. Zdrava ekonomija se ne stvara pomagajući nezdrava preduzeca.

⁵ Podaci pokazuju da ne postoji najbolji način privatizacije. Izgleda da postoji najbolja kombinacija, dva ili više modela. Na to ukazuju podaci u tabeli:

Tabela: Rezultati i metodi privatizacije u nekim zemljama u tranziciji, 1999⁵.

Zemlja	Rezultat	Primarni metod	Sekundarni metod
Češka republika	4.0	Vaučeri	Direktni
Mađarska	4.0	Direktni	MEBO
Slovačka	4.0	Direktni	Vaučeri
Estonija	4.0	Direktni	Vaučeri
Poljska	3.3	Direktni	MEBO
Rusija	3.3	Vaučeri	Direktni
Kirgistan	3.0	Vaučeri	MEBO
Litvanija	3.0	Vaučeri	Direktni
Džordžija	3.3	Vaučeri	Direktni
Slovenija	3.3	MEBO	Vaučeri
Bugarska	3.0	Direktni	Vaučeri
Hrvatska	3.0	MEBO	Vaučeri
Kazahstan	3.0	Vaučeri	Direktni
Latvija	3.0	Direktni	Vaučeri
Makedonija	3.0	MEBO	Direktni
Moldova	3.0	Vaučeri	Direktni
Armenija	3.0	Vaučeri	MEBO
Ruminija	2.7	MEBO	Vaučeri
Uzbekistan	2.7	MEBO	Direktni
Ukrajina	2.3	MEBO	Direktni
Azerbejdžan	2.0	MEBO	Vaučeri
Albanija	2.0	MEBO	Vaučeri
Tadžikistan	2.0	Direktni	Vaučeri
Turkmenistan	1.7	MEBO	Direktni
Belorusija	1.0	MEBO	Vaučeri
Bosna	-	Vaučeri	Direktni

Umjesto zaključka

Po našem misljenju, zajednicki imenitelj za uspesnu tranziciju su:

1. ***Vladavina zakona.*** Potrebne su jasne procedure za donošenja zakona, njihovo teško mijenjanje, te sudstvo koje mora biti nezavisno od poslanika koji zakone donose. Ovim se posebno naglašava potreba reforme sudstva, kao jednog od stubova tranzicije.
2. Formalna pravila igre (zakoni) mora da su suglaseni sa neformalnim (etosom) pravilima igre. Ukoliko su zakoni mnogo drugaciji nego li obicaji, troskovi njihove prodvedbe su visoki i zakoni ce se tesko provoditi. Zato u federalnim zemljama gde su republike mnogo razlicite po obicajima, vlast federacije treba da je manja (tesko je doneti zakone koji svim regionima odgovaraju) a vlast republika veca.
3. Svojinska prava i njihova zaštita. Samo sigurnost da moja svojina neće biti konfiskovana niti povod za probleme sa vlašću može da razvija preduzetnički duh u jednom društvu. U mnogim zemljama tranzicije, uključujući i Srbiju i Crnu Goru, zadržani su mnogi recidivi iz starog sistema koji ne podstiču ulaganje u njihovu ekonomiju. Ovo se odnosi kako na stalnu želju da se želi sve oporezovati, da bi se ostvarila želja smanjenja socijalnih razlika, tako i insistiranje na logici da je bogatstvo nepoželjno a siromaštvo se krasi vrlinom poštenja.

Naša ključna poruka jeste da institucionalni razvoj u zemljama u tranziciji treba više oslanjati na vladavinu prava, evolutivnom razvoju novih institucija i poštovanju kulturnog nasleđa, a manje na slijeđenju koncepta države blagostanja i konstruktivizma.

Literatura

1. Barro, Robert (1997): *Determinants of Economic Growth: A Cross Country Empirical Study*, MIT Press.
2. Bauer, Peter (1988): *Black Africa: Free or Oppressed*, in M. Walker (ed.) *Freedom, Democracy and Economic Welfare*, Fraser Institute.
3. Carothers, Thomas: *The End of the Transition Paradigm*, *Journal of Democracy*, January 2002, Volume 23, Number 1
4. Colombatto, Enrico (2001): *Was transition about free market economies?*, *Journal des Economises et des Etudes Humanes*, Volume XI, 1, March 2001.
5. Colombatto, Enrico (2002): *Towards a Quasi-Lamarckian Theory of Institutional Change*, neobjavljen rad.
6. Lal, Deepak (1998): *Unintended Consequences*, Mit Press.
7. Luebe Kurt (2001): *Is the Welfare State a model for transition?*, *Journal des Economises et des Etudes Humanes*, Volume XI, 1, March 2001.
8. Mencinger Jože (2002): *The Benefits of Ignoring IMF*, neobjavljen rad
9. Milovanovich, Milich (2002)— “*Combating Endogeneous Corrruption in Privatized Economies*,” neobjavljen rad
10. North, Douglass (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge Uuniversity Press.
11. North, Douglass (1988): *Institutions, Economic Growth and Freedom*, in M.Walker (ed.), *Freedom, Democracy and Economic Welfare*, Fraser Institute.
12. Pejovich, Svetozar (2001): *After Socialism: Where hope for individual Liberty Lies*, *Journal des Economises et des Etudes Humanes*, Volume XI, 1, March 2001.
13. Radaev Vadim: *Informalization of Rules in Russian Economy*, Annual Conference on »International Society for IES«, Tuebingen, 22-24.09.2000.
14. Veselin Vukotić (1999): *Svjesni i (ili) spontani poredak, »Svojina i slobode«*, IDN, Beograd
15. Winiecki, Jan (2002): *An Inquiry into the Composition of the Private Sector in Selected Post-Communist Countries*, neobjavljen rad.
16. World bank: *Transition*, January-February 2002